

Kanûnî
Sultan
Süleyman'ın
sol ulûfeciler
ağasına
bir hükümü
(BA, MD, nr. 5,
s. 166, hk. 403)

ULUĞ BEY

(ö. 853/1449)

**Matematikçi ve astronomi âlimi,
Timurlu hükümdarı
(1447-1449).**

Hezarfen Hüseyin Efendi subaşılığın da bu iki bölükten yedi kişiye mahsus olduğunu, devlet alacaklarının tahsilinde istihdam edilen, bölük subaşı veya bâki kulu denilen bu görevlilerin dördünün sağ, üçünün sol kola tayin edildiğini, ayrıca "otakçı" adı verilen üç seçilmiş ulûfecinin hükümdara ve hazineye ait eskimiş otakları satma işiyle görevlendirildiğini belirtir (*Telhîsü'l-beyân*, s. 155). Bunlardan biri emin, ikincisi kâtip, üçüncüsü nâzir konumundaydı. Bazı kıdemli ulûfeciler, haraççı veya cizyedar unvanıyla bir dönem devlet gelirlerini toplamakla görevlendirilmiştir. Ulûfecilerden biri merkezin emrini taşradaki idarecilere bildirmek, orduya erzak sağlamak, taşradaki kalelerde görevli mevâcib ehlini yoklamak, bazı kalelerde muhafızlık hizmetinde bulunmak ve taşradan kürekçi celbetmekle de meşgul olabilirdi. Gerekli durumlarda bir ulûfeci bölüğünün tamamı bir kalenin muhafazasıyla görevlendirilebilirdi. Diğer kapıkulu askerleri gibi ulûfeciler de XVI. yüzyılın sonlarına kadar sadece padişahın maiyetinde sefere çıkarken III. Murad zamanından itibaren vezîriâzamlarla da sefere çıkmaya başlamışlardır. Ulûfeci bölüklerinin en büyük zâbitleri ulûfeciyan-ı yemin ve ulûfeciyan-ı yesâr ağaları idi. Birincisi rütbece daha yüksek konumdaydı. Bunların altında kethüdâ, kethüdâ yeri ve kâtip, daha alt kademede başçavuş ve çavuş gibi zâbitler bulunurdu. Seferlere emri altındaki atlı ulûfecilerle katılan bu ağaların bir görevi de cülûs bahşîşi dağıtım sırasında düzeni sağlamak ve maiyetlerindeki kuvvetlerle birlikte kalelerdeki kapıkulu askerlerine nakit götürmekti. Bazan kethüdâ veya bir müteferrika ulûfeciyan ağası olabildiği gibi sağ ulûfeciler ağası silâhdar bölüğün ağalığına, hatta cebecibaşılığa yükselebilirdi. Sağ ulûfeciler ağası şehremini görevine de getirilebilirdi.

Törenlerde teşrifat kuralları gereği ulûfeciler müderrislerden, sipah ve silâhdarlardan sonra yer alır, bunların ardında gurebâ bölükleri bulunurdu. Sağ ulûfeciler ağası sancağa 200.000 akçe has ile, sol ulûfeciler ağası dış hizmete defter kethüdâlığı ile çıkardı. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde sefere çıkılırken mülâzım adıyla

300 ulûfeci sarayın güvenliği için ayrılır, dönüşte bunlar, evkaf mütevelliliği yahut büyük mirâ mukâtaaların bir yıllık yönetimine bakma ve cizye tahsil etme görevlerinde istihdam edilirdiler. Bu uygulamaya zamanla kanun haline gelmiş, bu arada mülâzım ulûfeciler de oldukça zenginleşmiştir. XVI. yüzyılın sonlarında para meselesi yüzünden bazı isyanlara karışan ulûfeciler XVII. yüzyılda II. Osman Vak'ası'na da katılmıştır. Daha sonra değişen savaş usullerinin de etkisiyle önemlerini kaybetmeye başlamışlardır. Ulûfeciyan bölükleri diğer kapıkulu birlikleri gibi II. Mahmud tarafından 1826'da ortadan kaldırılmış, fakat mağdur olmamaları için kendilerine bir miktar maaş bağlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 5, s. 21, 40, 123, 166, 168, 227, 282, 321, 347, 493, 532, 603, 647, 671; nr. 6, s. 207, 622, 661, 665, 666, 669; nr. 7, s. 2, 38, 64, 260, 459, 462, 690, 963, 974; nr. 12, s. 502, 514, 569, 602; *II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri* (haz. İlhan Şahin – Feridun Emecen), İstanbul 1994, s. 60; *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve 12321 Numaralı Mühimme Defteri* (haz. Halil Sahillioğlu), İstanbul 2002, s. 14, 132, 137, 168, 175, 177, 183, 302; *3 Numaralı Mühimme Defteri* (haz. Nezihi Aykut v.dğr.), Ankara 1993, s. 150, 156, 641; O. G. de Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm* (trc. Aysel Kurutluoğlu), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 140-141; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I-II, bk. İndeks; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 91; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Târihi* (haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, bk. İndeks; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânin-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 95, 155-156, 181; *Eyyûbi Efendi Kânûnnâmesi* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994, s. 36, 50; *Anonim Osmanlı Tarihi: 1099-1116/1688-1704* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 184, 239; *Çeşmizâde, Târih* (haz. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959, s. 21, 22; *Vâsif, Târih* (İlgürel), s. 186, 211; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 365-368; *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 131; Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1243, s. 237; Ayn Ali, *Risâle-i Vazifehorân*, s. 91; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, 1/2, s. 234-235; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, II, 151-152; *Bir Yeniçerinin Hatıratı* (trc. Kemal Beydilli), İstanbul 2003, s. 98; Muhammed İbrahim Yıldırım, *İdris-i Bittisi'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi* (doktora tezi, 2010), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 61.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

19 Cemâziyelevvel 796'da (22 Mart 1394) Azerbaycan'ın Sultâniye şehrinde doğdu. Babası Timur'un küçük oğlu Şâhruh, anesi Gevher Şad'dır. Uluğ Bey unvanı Timurlular'daki "emîr-i kebir" in Türkçe karşılığıdır. 1394-1405 yılları arasında sarayda geleneksel dinî ilimler, ardından mantık, matematik ve astronomi tahsili gördü. 1404'te Timur tarafından Muhammed Sultan'ın kızı Öge Begüm ile (Biki) evlendirildi. Babası Uluğ Bey'e 1409 yılında Semerkant merkezli Mâverâünnehir bölgesinin yönetimini verdi. Henüz on altı yaşında iken devleti yönetme sorumluluğunu üstlenen Uluğ Bey, kuzeybatıda Ceyhun ırmağından Soğanak'a ve kuzeydoğuda Asparay şehrine kadar otuz sekiz yıl bu geniş coğrafyanın emîri olarak yönetimini sürdürdü. Ancak vaktinin çoğunu bilimsel faaliyetlere adanmış için devlet işlerini babasına bağlı şekilde ve onun yardımıyla yürütüyor, diğer emîrler gibi o da hutbelerde ve sikkelerde Şâhruh'un adını kullanıyordu. Uluğ Bey döneminde Semerkant nakli ve akli ilimlerin, sanat ve edebiyatın en parlak günlerini yaşadığı bir merkez haline geldi. Kendisinin ilgi derecesi bilinmiyorsa da onun zamanında tasavvuf kültürü ve özellikle Nakşibendîlik bu bölgede hızlı biçimde yayıldı.

Şâhruh'un 850'de (1447) vefatından sonra taht kavgaları başladı. Uluğ Bey babasının ölüm haberi üzerine Semerkant'ı küçük oğlu Abdülaziz'e bırakarak Horasan'a hareket ettiyse de ancak Belh'i ele geçirebildi. 1448'de büyük oğlu Abdüllatif'in desteğiyle Herat şehrine girdi ve şehre dokunmadıysa da dış mahallelerin dışmanla iş birliği yaptığı gerekçesiyle askerler tarafından yağmalanmasına izin verdi. Bu sırada Ebülhayr Han'ın Semerkant'a saldırdığını ve sarayını tahrip ettiğini öğrenince geride Abdüllatif'i bırakıp Herat'tan ayrıldı. Ancak Uluğ Bey yönetime geldiğinde hazineden verilmesi gereken hisseyi Abdüllatif'e vermemesi, ayrıca Herat'a Abdüllatif'in yardımıyla girdiği halde bunu fetihnâmelere küçük oğlu Abdülaziz'in yardımı olarak kaydettirmesi yüzünden baba ile oğlu arasında bir soğukluk ve kırıklık meydana gelmişti. Uluğ Bey'in Herat'tan ayrılmasını fırsat bilen Abdüllatif

ULUĞ BEY

Uluğ Bey'in
Semerkant'taki
heykeli

babasına karşı bir ordu hazırlayarak Ceyhun kenarında onunla birkaç defa çarpıştıysa da yenildi. Bu olaydan sonra Semerkant'a dönerken oğlunun kendisini takip ettiğini öğrenen Uluğ Bey tekrar Abdülatif'in üzerine yürüdü, fakat bu defa yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada yanında yetişen Ebû Said Mirza Han Semerkant'a saldırdı. Abdülatif ise Tirmiz ve Keş'i ele geçirip Semerkant'a yürüdü ve 853 Şâbanında (Eylül-Ekim 1449) Uluğ Bey'i Semerkant'ın dış bölgesi Dimaşk'ta mağlûp etti. Uluğ Bey şehre dönmek istediye de kendi kumandanı kale kapılarını kapattırarak onu içeri almadı. Nihayet Abdülatif'e teslim olmak zorunda kaldı. İran asıllı ve Abdülatif yanlısı Abbas adlı bir kişinin başkanlığında kurulan mahkeme kendisini ve Abdülaziz'i şeriate muhalefetten idama mahkûm etti. Uluğ Bey, hükümdarlık hak ve iddiasından vazgeçip oğlunun egemenliği altında yaşamaya razı oldu ve Abdülatif'ten hacca gitmek için izin istedi. Verilen izin üzerine Semerkant'tan ayrılıysa da kumandanlar, bu durumun sakıncalı olduğu hususunda Abdülatif'i ikna ederek Semerkant'a bir iki günlük mesafede onu öldürdüler. İki gün sonra da yine bir suikast sonucu Abdülaziz öldürüldü. Devletşah Uluğ Bey'in ölüm ta-

rihini 8 Ramazan 853 (25 Ekim 1449) şeklinde gösteriyorsa da (*Tezkire*, s. 433) mezar taşında 10 Ramazan yazılıdır. Semerkant'ta Gûr-ı Emîr'de defnedilen Uluğ Bey'in hükümdarlığı iki yıl sekiz ay sürdü. Onun hayatının bir trajediyle sona ermesinin başlıca sebepleri, hükümdar olunca oğlu Abdülatif'in Herat'ı istemesine rağmen onu Belh valiliğine tayin etmesi sonucu aralarının açılması, diğer hükümdarların aksine halktan toplanan vergileri kumandanlarına ve çevresindekilere dağıtmayıp halkın yararına ve ilmî araştırmalara, medrese, kütüphane ve rasathâne yapımına harcamasıdır. Kumandanlar bu sebeple Abdülatif'i babası aleyhine kıskırtmış ve Uluğ Bey'i bırakıp karşı safaya geçmiştir (*Abdülmutêâl es-Saîdî*, s. 339).

Uluğ Bey matematikçi, astronom, edip ve şair olmasının yanı sıra Kur'an-ı Kerim'i yedi kıraat üzere okuyacak kadar kıraat ilmine vâkıftı. Döneminin her alanda başarılı din, ilim, sanat ve edebiyat âlimlerini davet ederek bol ihsanlarda bulunmuş, kendisi de onlardan çok istifade etmiştir. Kadızâde-i Rûmî, Cemşid el-Kâşî ve Ali Kuşçu bunların en meşhurlarıdır. Uluğ Bey'in saray şairleri arasında İsmet-i Buhârî ile Çağatay şiirinin ilk önemli şairi Sekkâkî'nin özel bir yeri vardı. Sekkâkî, Uluğ Bey için yazdığı kasidede, "Felek ne kadar dönerse dönsün / Ne senin gibi âlim bir hükümdar ne de benim gibi bir Türk şairi gelecektir" diyerek hem onu hem kendini övmüştür. Matematik ve astronomi alanındaki üstün başarılarının yanında Uluğ Bey'in mimaride bıraktığı eşsiz eserlerin bir kısmı zamanımıza ulaşmıştır. 1417-1420 yılları arasında biri Buhara'da, diğeri Semerkant'ta iki medrese yaptırmış ve geniş vakıflarla bunları desteklemiştir. Ayrıca Semerkant'ın Registan'ında bugüne kadar gelmeyen bir hankah, bir hamam ve geniş bahçeler içinde iki sa-

Uluğ Bey'in Semerkant'taki rasathânesinin içinden bir görünüş

ray inşa ettirmiştir. Gıyâseddin el-Kâşî'nin Semerkant Medresesi'ndeki ilmî faaliyetleri konu alan mektubundan anlaşıldığına göre her alanda çağının en meşhur ilim adamlarının ders okuttuğu bu medresede riyâzî ilimlere ayrı bir değer verilmekteydi. Uluğ Bey'in de bu derslere iştirak ettiği ve zaman zaman ders verdiği bilinmektedir (*Sayılı, Uluğ Bey*, s. 78-79). Uluğ Bey döneminde faaliyetlerini sürdüren bu medrese onun ölümünden sonra giderek önemini yitirmiştir (bk. ULUĞ BEY MEDRESESİ). Mimari alanında Uluğ Bey, dedesi Timur'un da ihtimam gösterdiği ve sahâbe kabrinin bulunduğu Şah Zinde Mezarlığı'ndaki yapıları onartmış, Gûr-ı Emîr'e bir taçkapı (dervâze) yaptırmış ve yeni galeriler ilâve ettirmiştir.

Üstün bir zekâya sahip olan Uluğ Bey başarılı bir matematikçi ve astronomdu. Henüz küçük denecek yaşta Merâga Rasathânesi'ni görmüş ve zihninde ona bir yer ayırmıştı. Bu sebeple Merâga'dan sonra en büyük rasathâneyi Semerkant'ta kurmuştur. Bu yapı, Kadızâde-i Rûmî ile Cemşid el-Kâşî'nin gözetiminde inşa edilmekteydi. Ancak bu iki âlim rasathâne tamamlanmadan vefat etmiş, onların yerine Ali Kuşçu getirilmiştir. Uluğ Bey'in ölümüne kadar otuz yıl faaliyetini sürdüren rasathâne ve burada oluşturulan astronomi tabloları teleskopun icadına kadar ilim dünyasında etkili olmuştur (bk. SEMERKANT RASATHÂNESİ). Uluğ Bey, kullandığı *Zic-i İlhanî*'de gördüğü bazı ölçüm hatalarını ve eksiklikleri gidermek için hem İslâm dünyasında hem Avrupa'da alanında kaynak eser kabul edilen *Zic-i Uluğ Bey*'i meydana getirmiştir. Ayrıca onun geometri alanında ve özellikle üçgenler konusunda araştırmalar yaparak tanjant ve

Uluğ Bey'in
Semerkant'ta
yaptırdığı
rasathâne

sinüs cetvelleri oluşturduğu bilinmektedir (bk. ZİC-i ULUĞ BEY). Uluğ Bey'e isnadı şüpheli olan *Târîh-i Ulus-i Erba'a* Farsça olarak kaleme alınmış, fakat tamamı günümüze kadar gelmemiştir. Hükümdarın çevresindeki tarihçilerden birinin yazmış olabileceği ileri sürülen bu eser Moğol İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra kurulan Çin ve Moğolistan, Altın Orda Devleti (Cuciler), İran ve Çağatay Türkleri'nin Orta Asya'daki devletlerini konu almıştır (Göker, s. 120-121).

BİBLİYOGRAFYA :

Devletşah, *Tezkire* (trc. Necati Lugal), İstanbul 1977, s. 148, 408, 429, 433; Bâbü, *Bâbürnâme* (trc. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul 1970, I, tür.yer.; W. Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı* (trc. Tahiroğlu Akdes Nimet), İstanbul 1930; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 260-268; a.m.f., *Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyâsüddîn-i Kâşî'nin Mektubu*, Ankara 1985; Lütfi Göker, *Uluğ Bey, Rasathanesi ve Medresesi*, Ankara 1979; T. N. Kari-Niazov, "Ulugh Beg", *DSB*, XIII, 535-537; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (haz. Aykut Kazancıgil – Sevim Tekeli), İstanbul 1982, s. 18-19, 47-48; Saffet Bilhan, *Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim-Bilim-Sanat*, Ankara 1988, s. 44-55; Muammer Dizer, *Ali Kuşçu*, Ankara 1988, s. 7-10; Yavuz Unat, *Ali Kuşçu'nun Risâlat al-Fathiyya Adlı Eserinin, Gök Küreleri Üzerine Olan Dördüncü ve Beşinci Makaleleri Üzerine Bir Çalışma* (yüksek lisans tezi, 1990), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.m.f., *Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim*, İstanbul 2008, s. 81-92; a.m.f., *Ali Kuşçu, Çağını Aşan Bilim İnsanı*, İstanbul 2009, s. 18-24; a.m.f., "Timurlular Devri ve Uluğ Bey'in Bilimsel Çabaları", *Bilim ve Ütopya*, sy. 131, İstanbul 2005, s. 21-25; *Arabic Science and Medicine*, London 1993, s. 112-113; *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (haz. Songül Boybeyi), Ankara 1996; Oktay Aslanapa, "Uluğ Bey", a.e., s. 56-57; Müjgan Cunbur, "Devletşah'a Göre Uluğ Bey", a.e., s. 109-121; Y. Hüsni Livaty-

li, "Uluğ Bey Zamanında Eğitim ve Öğretim Hayatı", a.e., s. 225-236; B. Rosenfeld, "Ulugh Bêg", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures* (ed. H. Selin), Dordrecht 1997, s. 993; a.m.f. – Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7th-19th c.)*, İstanbul 2003, s. 277-279; Sevim Tekeli v.dğr., *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara 1999, s. 213-214, 224-226; ayrıca bk. İndeks; Sâlih Zeki, *Âsâr-ı Bâkiye* (haz. Melek Dosay Gökdoğan v.dğr.), Ankara 2004, III, 121-122; Baturhan Valihocayev, *Uluğ Bey Devri Medreseleri* (trc. Kishimjan Eshenkulova), İstanbul 2004; Abdülmüteâl es-Saîdî, *el-Müceddidün fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-âdâb), s. 339; M. Shevchenko, "An Analysis of Errors in the Star Catalogues of Ptolemy and Ulugh Beg", *Journal for the History of Astronomy*, XXI/2, Cambridge 1990, s. 187-201; Beatrice F. Manz, "Ulugh Beg", *El²* (İng.), X, 812-814; Züheyr el-Kütübî, "Uluğ Bek", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2001, III, 304-305.

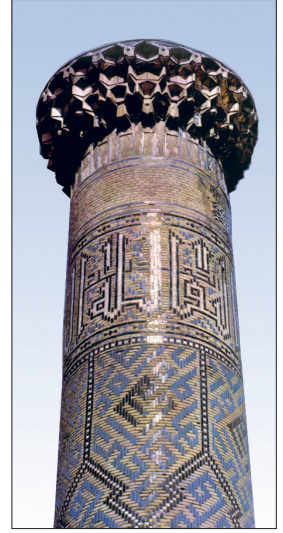

YAVUZ UNAT

ULUĞ BEY MEDRESESİ

Semerkant'ta
XV. yüzyılın ilk çeyreğinde
inşa edilen medrese.

Timur'un torunu, ünlü âlim ve devlet adamı Uluğ Bey tarafından yaptırılmıştır ve bugün Registan adıyla anılan, zamanında pazar yeri olarak kullanılan meydana yer almaktadır. Timurlu geleneğine uygun biçimde kervansaray, hankah ve diğer bölümlerden meydana gelen bir külliye teşkil eden yapılardan sadece medrese ayakta kalmıştır. Bugünkü şekliyle 1619-1636 tarihli Şirdâr ve 1646-1660 tarihli Tillâkârî adlı iki Özbek medresesiyle birlikte meydana bir köşesini bütün ihtişamıyla dolduran Uluğ Bey Medresesi diğer iki medre-

Uluğ Bey Medresesi'nin kuzeydoğu köşesindeki minare

senin de ilham kaynağı olmuştur. Giriş kapısı üzerindeki kitâbede medresenin Uluğ Bey Gürgân tarafından 820 (1417) yılında yaptırıldığı belirtilmektedir. Mescid kısmı üzerindeki kitâbeden bu kısmın 822'de (1419), âbidevi ölçülerdeki cümle kapısı üzerindeki kitâbeden de kapının 823'te (1420) tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bina başka medreseler de yaptıran Uluğ Bey'in en muhteşem eseridir. Özellikle 820 (1417) tarihli Buhara'daki medreseyle yakın irtibatı bulunan bu medresenin yanında diğerleri çok mütevazı kalmaktadır.

Dini ilimlerle birlikte diğer ilimlerin de okutulduğu medrese bu faaliyetini uzun bir müddet sürdürmüş, XVIII. yüzyılda depo olarak kullanılan yapı daha sonra tekrar medreseye çevrilmiştir. XX. yüzyılın başlarında büyük ölçüde tahribata uğramış, 1930 yılından başlayarak tamir ve restorasyona tâbi tutulmuş, özellikle 1950 yıllarında canlılık gösteren bu faaliyet son zamanlara kadar sürmüştür. Çalışmalar esnasında sadece harap olan kısımlar değil binanın zengin mimari tezyinatı da restore edilmiştir. 56 × 81 m. ebadında olup tipik bir dört eyvanlı medrese planına sahip yapının köşelerinde yüksek minareler bulunmaktadır. Sivri kemerli devâsâ cümle kapısından geçilerek avluya açılan eyvandan başka bu eyvanın iki tarafında yer alan ve dik açılı birer dirsek teşkil eden koridorlarla avluya ulaşılmaktadır. Bina'nın meydana bakan köşelerinde bir kenarı 30 m. uzunluğunda, kare planlı ve üzerleri kubbeye örtülü iki dersane vardır. Bu dersaneler ayrıca doğrudan dışarıya açılan kapılarla da meydanla bağlantılıdır. Avluya bakan giriş eyvanının tam karşısında yer alan kible eyvanının arkasın-

Uluğ Bey Medresesi'nin avlusu ve çift katlı revakları